Naar een waardeNvolle landbouw

Taskforce Waardevolle Landbouw

WAGENINGEN UR

Naar een waardeNvolle landbouw

Welkom in de Proeftuin

Boeren en burgerconsumenten,

Welkom in onze proeftuin van een toekomstige landbouw.
Kom binnen door de poort van klimop en kamperfoelie.
Wandel door onze tuin en proef van wat straks werkelijkheid kan zijn: ontkiemd op grond van nieuwe waarden staan hier planten voor de toekomst. Geniet van de afwisseling en van de manier waarop producten aan de natuur worden ontlokt.
Hier ontstaan doorkijkjes op een landbouw om trots op te zijn.

Boeren en burgerconsumenten,
retailers, wetenschappers,
en regionale presidenten

Wandel mee; zie hoe wij onze borders beschermen door afwisseling van gewassen, groeistadia, natuurlijke grenzen een tuin als product van kennis, ervaring en wensen.

Boeren en burgerconsumenten,
dierenbeschermers, mestverwerkers
en landschapsconsulenten

Zet uw eigen bril op, zoek uw lievelingsplek in deze tuin, ontdek dat hagen geen scheidingslijnen vormen, maar neigen tot verbinden en verruimen van borders met steeds wisselende begroeiing.

Boeren en burgerconsumenten,
recreanten, veganisten,
en andere ferventen

Welkom in deze tuin, kom binnen, en help, door met ons mee te kijken, een waardeNvolle landbouw te beginnen.

Voorwoord

De maatschappij stelt andere eisen aan de landbouw en vraagt om een nieuwe aanpak. Ook Wageningen Universiteit en Researchcentrum heeft vanuit haar missie de opdracht bij te dragen aan de ontwikkeling van een perspectiefvolle en maatschappelijk verantwoorde landbouw. Om hier een nieuwe impuls aan te geven heeft de Raad van Bestuur van Wageningen UR in het voorjaar van 2001 een taskforce ingesteld van innovatieve onderzoekers met de opdracht ideeën aan te dragen voor vernieuwing van de landbouw.
Deze brochure is het resultaat van de werkzaamheden van de groep; het resultaat van een ambitieuze uitdaging die in de korte tijd van enkele maanden is opgepakt.

De brochure is een kernachtige weergave van de ideeën van de groep. Een beschrijving en uitgebreidere verantwoording van de gevolgde werkwijze is vastgelegd in een aparte rapportage die toekomstige interdisciplinaire projecten kan ondersteunen en de condities die daarvoor nodig zijn.

De brochure beschrijft een nieuwe manier van kijken naar de landbouw. Het is geen blauwdruk voor de toekomstige landbouw, veeleer ligt het accent op de manier waarop veranderingen tot stand komen.

De ideeën van de taskforce worden de komende tijd zowel intern binnen Wageningen UR als extern met betrokkenen besproken. Het werk van de taskforce is hiermee beëindigd. Het proces van vernieuwing gaat echter door en ik hoop dat de ideeën van de taskforce daar een goede bijdrage aan leveren.

De taskforce bestond uit acht onderzoekers die in korte tijd een groot deel van hun tijd aan dit werk hebben besteed. Daarnaast hebben mensen de groep ondersteund, hebben mensen ideeën geleverd, essays geschreven, deelgenomen aan workshops, gereageerd op stukken etc. Graag bedank ik iedereen die een bijdrage heeft geleverd van het voorliggende product. Zonder die vele bijdragen en ideeën had dit resultaat er niet op deze manier kunnen liggen.

Prof.dr. C.P. Veerman
Voorzitter Raad van Bestuur
Wageningen Universiteit en Researchcentrum

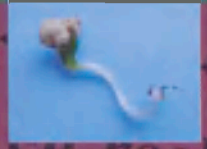

Inleiding

De Nederlandse landbouw is in moeilijkheden en in opspraak. Waarden in de samenleving zijn veranderd en de landbouw moet daarmee opnieuw gaan sporen. Dit wordt zichtbaar in recente rapporten bijvoorbeeld van het Ministerie van LNV, de commissie Wijffels, LTO, Stichting Natuur en Milieu, Dierenbescherming. Gebeurtenissen in ons buurland, waar onder leiding van een nieuwe minister wordt gesproken van een 'Agrar-Wende', geven dit ook aan. Maar terwijl er aan oproepen tot verandering geen gebrek is, is het veranderen zelf een proces met veel voetangels en klemmen. Juist daaraan willen wij aandacht besteden.

We beginnen met de vraag naar waarden. Wat zijn die al of niet veranderde waarden en hoe kunnen ze doorwerken in een nieuwe landbouw? We onderscheiden inhoudelijke waarden, over de aard van landbouw, en proceswaarden, die te maken hebben met het omgaan met verschillen en het met elkaar zoeken van nieuwe richtingen. Omdat aan visies op een nieuwe inhoud geen gebrek is, en omdat de kwaliteit van het proces net zo waardeNvol is, vormen proceswaarden de kern van ons betoog. Van daaruit willen we meer ruimte te scheppen voor verandering. Hoe gaan we om met verschillen in de samenleving? Hoe zijn kloven te overbruggen? Hoe kan verandering op gang komen en blijven? Dat zijn de vragen die centraal staan: geen vragen dus naar einddoelen, maar naar manieren om vorderingen te maken.

De drie inhoudelijke thema's waarmee we deze aanpak concretiseren zijn 'Voedsel', 'Groene Ruimte', en 'Nederland in de Wereld'. We hebben ze gekozen omdat ze centrale aspecten van landbouw vertegenwoordigen en omdat ze vooral in hun onderlinge samenhang de complexiteit van de vraagstukken illustreren. Een uitputtende behandeling van deze vraagstukken is niet ons doel. Ook besteden we geen aparte aandacht aan de verschillende sectoren binnen de landbouw.
We willen concreet zijn en daarom werken we met voorbeelden. Per thema presenteren we een richting van verandering met daaromheen enkele beelden die deze richting verder uitwerken. De beelden zijn geen noodzakelijke maar mogelijke oplossingen, want waarden kunnen op verschillende manieren ingevuld worden.

Deze brochure is bedoeld voor iedereen die zich betrokken voelt bij de veranderingen die rond landbouw gaande zijn. Aan wie zich zorgen maakt over patstellingen en stagnatie en zich afvraagt hoe er beter kan worden samengewerkt, bevelen we de stap naar waarden van harte aan. In ons geval leidde deze stap tot een verdieping in veranderingsprocessen, in andere situaties zal dit leiden tot andere inzichten en resultaten. Vaak zullen die constructief zijn, zo is onze overtuiging.

Situatieschets landbouwdebat

(verslag van een bijeenkomst over de toekomst van de landbouw, aanwezig zijn ondermeer de minister, supermarkten, verwerkende industrie, boerenorganisaties, dierenbescherming en natuur en milieu).

De voorzitter start met een verhaal over de schizofrenie van burger en consument. Dat is natuurlijk een leuke stelling, maar de boeren willen eerst even zeggen dat zij de hele ketenwerking zat zijn en dichter bij de consument willen komen door middel van directe vermarkting. Supermarkt en verwerkende industrie vertroebelen immers het beeld en lopen nu zelf met het (boeren)geld weg. Verwerkers beginnen over de noodzaak van opschaling en het laag houden van kosten. Dat ook zij met hele kleine marges moeten opereren en dat er helemaal geen goud geld verdiend wordt. Dat krijgt ruime instemming van de supermarkten, want als er iemand weinig geld verdient aan het verkopen van voedsel dan zijn zij het wel. Met pijn en moeite weten zij het hoofd boven water te houden. En dan even over biologisch, de consument wil het wel kopen, maar die stomme boeren produceren het gewoon niet. De boeren moeten gewoon durven investeren in vernieuwingen, het zijn toch ondernemers? De boeren ontkennen dat biologisch zondermeer beter is en dat bedrijfssystemen zomaar even om te buigen zijn. Bovendien, wie belooft ze dat ze niet weer in een nieuwe prijsoorlog terecht komen?

De voorzitter probeert het verhaal meer te betrekken op de interne paradox van consument en burger en geeft de beurt aan de dierenbescherming en natuur en milieu. "Goh dat is een interessante vraag. Een andere interessante vraag waar ik toch nog iets over

wilde zeggen is…" Deze heren vertellen dat de voorgaande discussie voortdurend om de brij heen draait en dat het schandalig is dat er geen vorderingen zijn rondom verduurzaming van het systeem. Kalveren hadden al vijf jaar uit de kisten moeten zijn en de verliesnormen binnen MINAS moeten met de helft omlaag. Verder moeten de overheid en of particuliere organisaties zo spoedig mogelijk gronden van boeren opkopen en deze gronden beschermen tegen de landbouw door er hekken om heen te plaatsen met een bordje erbij: NATUUR en op de achterkant: PAS OP, LANDBOUW!

Uiteindelijk lukt het de voorzitter, die langzaam uit is gaan draaien op zijn stoel, in te breken. "Dat is allemaal heel interessant, maar mag ik de dames en heren er aan herinneren dat de stelling met name betrekking had op…." Echt naar hem geluisterd wordt er niet. Want de verwerkende industrie heeft nog wel iets aan te merken. Het wordt hoog tijd dat boeren verantwoordelijkheid nemen voor de verzekering van hun eigen productiesystemen. Dan kunnen er ook lange termijn afspraken gemaakt worden over

de afzet van het product. Dat de Nederlandse Mededingings Autoriteit eventuele prijsafspraken dan maar door de vingers moet zien is een logisch gevolg, die prijsafspraken dienen toch het algemene belang?
De minister schrikt wakker. Nee, nee, hij is een overtuigd voorstander van het concurrentieprincipe. Gevolgd door een verhaal dat

Nederland moet concurreren met kwaliteit, niet met kwantiteit. De boer is er als de kippen bij om te melden dat zijn product altijd al kwaliteit heeft gehad en dat dat dus geen aanknopingspunten biedt. Punt is dat de consument dat niet weet. Hijzelf levert alle informatie wel aan, maar die strandt in de lange en onoverzichtelijke keten. Waarom geen scanners in de supermarkt waar consumenten desgewenst alle informatie behorend bij dat product kunnen opvragen? "Ha", zegt de mevrouw van de supermarkten, die het zojuist had over ondernemen en investeren, "Weet u wel wat dat kost?"

De voorzitter heeft inmiddels het zweet op het voorhoofd staan. "Mag ik toch nog even de aandacht. We zijn hier bij elkaar om te praten over de genoemde stelling en als we nu eerst proberen ons te concentreren rondom dat thema". "Is goed" zegt de boer, om vervolgens te ontaarden in een lange tirade tegen de dieren- en milieubeschermers. Dat zij zo makkelijk praten hebben en alleen maar tegenwerken en nooit afspraken nakomen en….

Vanuit waarden veranderen

Kiezen voor waarden

Rond landbouw zijn grote veranderingen nodig, dat is een breed gedeelde opvatting. Veel mensen en organisaties hebben zich inmiddels gemengd in de discussie. Rapporten over de toekomst van de landbouw, discussiemiddagen, stukken in kranten en tijdschriften... aan visies is geen gebrek. Maar terwijl iedereen ziet dat verandering nodig is, gaat dat niet zonder problemen. Het uitbouwen van nieuwe initiatieven kost veel moeite, sommige aangedragen oplossingen zijn een herhaling van oude zetten, er is soms een kloof tussen zeggen en doen en er bestaat grote verdeeldheid over de te volgen richting.
Naar onze mening kan het helpen een stapje terug te doen van alle standpunten, visies en wat dies meer zij, en de vraag te stellen: waar gaat het nu eigenlijk om? Wat vinden we echt van waarde als het om landbouw gaat? Die vraag is een vraag naar waarden en brengt ons op een vlak dat even de concrete oplossingen laat voor wat ze zijn. Waarden verwoorden wat we van waarde vinden, ze maken voor onszelf en anderen duidelijk waar we voor staan. Zo worden zowel onderliggende verschillen als onderliggende overeenkomsten duidelijker. Bovendien kunnen we vanuit waarden flexibeler denken over concrete oplossingen: andere oplossingen die net zo goed of zelfs beter invulling geven aan belangrijke waarden komen ook in aanmerking. Helderheid over waarden schept ruimte voor onverwachte ideeën en allianties.

Waarden in soorten en maten

Waarden klinken overal door waar we ons echt betrokken voelen. Bij het opsporen van waarden kun je dan ook beginnen overal waar duidelijk betrokkenheid klinkt: doelen, zorgen, ergernissen, inspiraties, plannen, twijfels, et cetera.
Bij het indelen en ordenen van waarden kunnen we een scheiding maken tussen waarden die de inhoud van de landbouw betreffen en waarden ten aanzien van het proces van veranderen. Niet alleen de inhoud van de nieuwe landbouw is van belang, maar ook de vraag hoe daar te komen. De kwaliteit van dit proces heeft grote invloed op de kwaliteit van de uitkomsten. Daarom hebben we in het nevenstaande plaatje deze waarden centraal gesteld. De inhoudelijke waarden, over de aard van de landbouw zelf, zijn daaromheen geordend.
Binnen de inhoudelijke waarden maken we onderscheid tussen al (lang) bestaande waarden en relatief nieuwe waarden, en tussen betwiste en gedeelde waarden. Met opzet delen we de inhoudelijke waarden niet zonder meer in in oude en nieuwe waarden. Oude waarden zijn niet allemaal achterhaald, nieuwe waarden worden niet allemaal breed gedeeld. Een proces is iets anders dan een plotselinge omslag van een oude naar een nieuwe situatie, maar kent naast duidelijke nieuwe lijnen ook continuïteit, en deels onzekere toekomstige doelen.
Op het punt van de inhoudelijke waarden onderscheiden we ons als groep niet sterk van de bestaande rapporten en inzichten over de toekomst van de landbouw. Net als vrijwel iedereen die nu over landbouw nadenkt pleiten wij voor een beweging in de richting van meer dierenwelzijn, meer duurzaamheid, meer biodiversiteit, meer aandacht voor het landschap, meer transparantie in de productie, meer nadruk op een eerlijke prijs, en meer waardering voor pluriformiteit. Dit zijn waarden die in de categorie 'nieuw gedeeld' vallen, zij geven een inmiddels breed gedeelde richting van verandering aan in de richting van meer collectieve zorg voor de aarde, het landschap, de planten en dieren. Deze vallen niet meer te rijmen met een deel van de oude waarden ('bestaand betwist'), terwijl er anderzijds ook continuïteit is: een leefbaar platteland is een voorbeeld van een al lang bestaande en nog steeds gedeelde waarde. De categorie 'betwiste nieuwe waarden' tenslotte bevat waarden die zowel in de samenleving als binnen onze groep betwist zijn.

Inhoudelijke waarden landbouw

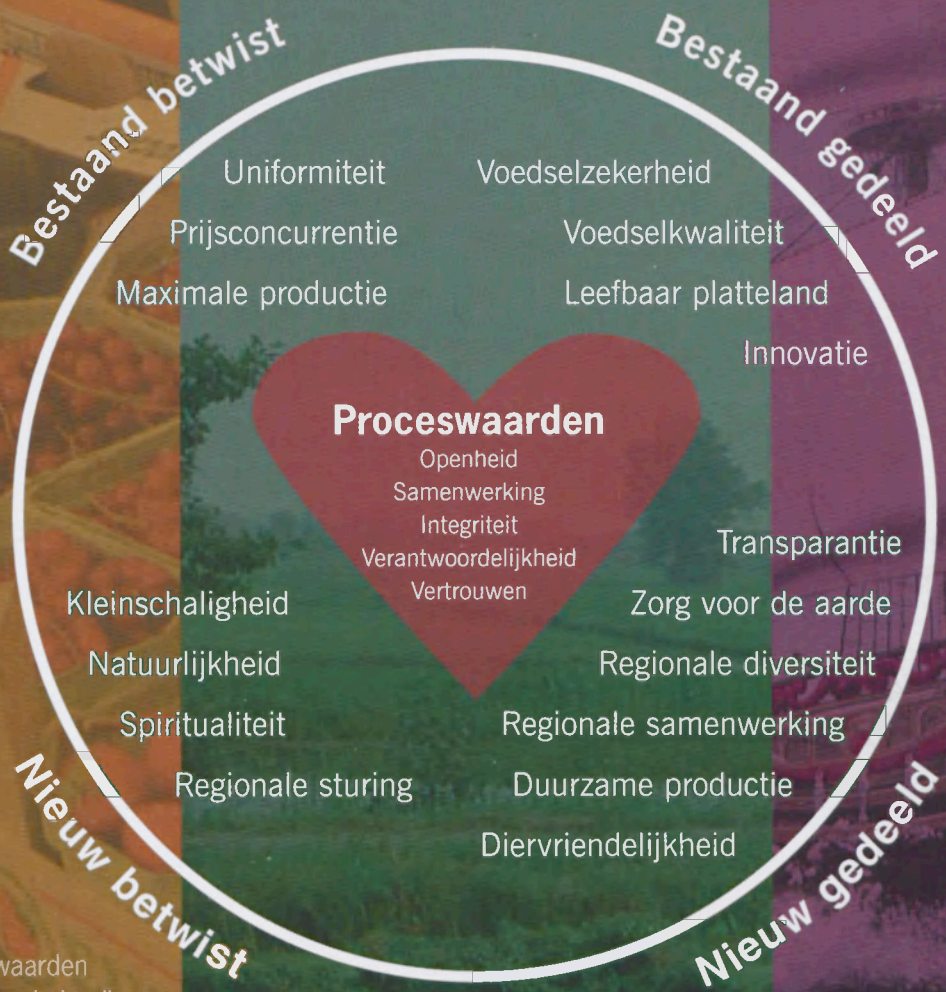

Veranderingsprocessen
- Nieuwe allianties
- Experimenteerruimte
- Zichtbaar maken
- Stimuleren en beschermen

Inhoudelijke waarden

De *bestaande betwiste* waarden geven uitgangspunten van de landbouw weer die volgens velen problematisch zijn geworden. Niet alle oude waarden zijn problematisch: continuïteit met het verleden is zichtbaar in de *bestaande gedeelde* waarden. De *nieuwe gedeelde* waarden geven de gedeelde nieuwe richting voor de samenleving aan. De *nieuwe betwiste* waarden zijn omstreden. Dit maakt duidelijk dat de einddoelen van verandering niet vast staan.

Proceswaarden hebben betrekking op het omgaan met verschillen en met elkaar. Hun belang komt tot uiting door de centrale plaats in de cirkel. Ze vormen de basis voor de veranderingsprocessen.

Inhoudelijke waarden voedsel

Verschuiving waarden voedsel

Tot nu toe ging het bij voedselproductie om goedkope en efficiënte productie van voedsel met een uniforme en gegarandeerde kwaliteit. Andere waarden waren secundair. Langzamerhand is zichtbaar geworden tot welke problemen deze eenzijdigheid leidt. Welzijn en gezondheid van landbouwhuisdieren, de kwaliteit van de leefomgeving en de duurzaamheid van de landbouw hebben mede als gevolg van die problemen hogere prioriteit gekregen. Voedselzekerheid, -kwaliteit en -veiligheid blijven belangrijke waarden. Naast de fysieke kwaliteit van het product vinden burgerconsumenten echter ook in toenemende mate de kwaliteit van het productie- en verwerkingsproces van belang. We noemen dit 'metakwaliteit' en rekenen er al die aspecten van het voedsel toe die te maken hebben met de voortbrenging ervan: hoe, waar, wanneer en door wie is het geproduceerd. Om deze kwaliteit te kunnen beoordelen vragen burgerconsumenten inzicht in het productieproces, de traceerbaarheid en de herkomst van grondstoffen.

Omdat er veel waarden zijn die met metakwaliteit te maken hebben en veel manieren om die waarden concreet in te vullen, ontstaat er een grotere diversiteit aan producten, stijlen, merken en certificeringen.

Inhoudelijke waarden groene ruimte

Verschuiving waarden groene ruimte

In de bestaande landbouw is het landschap de ruimte waar goedkoop en efficient voedsel wordt geproduceerd van goede kwaliteit. Andere functies van de groene ruimte zoals natuur, waterbeheer, toegankelijke leefomgeving en behoud van cultuurhistorische erfgoed werden aangepast om de landbouwkundige productie te optimaliseren. Deze ontwikkeling wordt in de samenleving betwist. Door de uniforme eisen neemt de kwaliteit van de groene ruimte af. Burgerconsumenten stellen hogere eisen aan hun leefomgeving, een tendens die wordt versterkt door bevolkingsdruk, verstedelijking en welvaart. De leefbaarheid van het landelijk gebied is een blijvende waarde maar krijgt geleidelijk andere invulling. De ruimte wordt steeds meer publiek domein, waar landschap, water, natuur en cultuurhistorische waarden belangrijke principes zijn. De kwaliteit van de groene ruimte krijgt hogere prioriteit.

Aandacht voor landschappelijke kwaliteit leidt tot het benadrukken en versterken van regionale diversiteit. De plaats en functie van de landbouw zal daarmee ook uiteen gaan lopen. In sterk verstedelijkt gebied zal grond steeds meer multifunctioneeel worden gebruikt, maar ook in gebieden waar veel ruimte is voor (grootschalige) agrarische activiteit krijgt het landschap hogere prioriteit dan tot nu toe.

Inhoudelijke waarden wereld

Bestaand betwist

Bescherming gangbare productie

Massaproductie

Concurrentie op prijs

Voedselzekerheid

Innovatie

Handelsgeest

Bestaand gedeeld

Proceswaarden

Openheid
Samenwerking
Integriteit
Verantwoordelijkheid
Vertrouwen

Bescherming duurzame productie

Nieuw betwist

Bescherming rechtvaardige handel

Volledige liberalisering

Concurrentie op duurzaamheid

Productie van specialiteiten

Behoud cultuurhistorische kwaliteit

Rechtvaardige handel

Zorg voor de aarde

Nieuw gedeeld

Veranderingsprocessen:

Nieuwe allianties
Experimenteerruimte
Zichtbaar maken
Stimuleren en beschermen

Verschuiving waarden Nederland in de wereld

De weg van rationalisering heeft na de oorlog tot efficiënte productie geleid. Nederland is zich geleidelijk gaan richten op export van agrarische goederen tegen concurrerende prijzen. De op prijsconcurrentie gerichte productie gaat ten koste van duurzaamheid, diervriendelijkheid en de kwaliteit van het landschap.
Handelsgeest en innoverend vermogen van de Nederlandse landbouw blijven sterke punten en ook de aanwezige productiekennis blijft van waarde in een wereld die steeds meer mensen moet voeden. Een Nederlandse landbouw waar we ook in een internationale context trots op zijn behelst echter meer dan dat. Duurzaamheid wordt mondiaal een centraal begrip; gegeven de problemen als gevolg van bijvoorbeeld klimaatverandering en bevolkingsgroei is duurzaamheid in internationaal perspectief van steeds groter belang. Daarnaast is internationale rechtvaardigheid een belangrijke leidende waarde.
Er staat nog veel ter discussie. Liberalisering en duurzaamheid staan met elkaar op gespannen voet als de markt vooral om lage prijzen vraagt. Actieve bescherming zal nodig zijn om een keuze voor een duurzame landbouw in Nederland (en daarbuiten) inhoud te geven. Hetzelfde geldt voor de rechtvaardigheid van de internationale handel.

Van waarden naar verandering

Terug naar de proces- of veranderingswaarden die centraal staan. Hoe goed inhoudelijke visies ook mogen zijn, de weg naar een nieuwe landbouw is een lastige. We constateren dat verschillen van ervaring en inzicht in de samenleving vaak ontaarden in polarisaties die tot patstellingen en wederzijds onbegrip leiden. Denk aan de polarisatie tussen biologische en gangbare landbouw, tussen boeren- en natuurorganisaties, dierenbeschermers en veehouders, de kloof tussen stadsbewoners en het platteland, en de vermeende kloof tussen burgers en consumenten. (zie intermezzo)

Verschillen zijn alom, maar zodra een verschil zich verhardt tot een kloof stagneert de beweging, en gaat de ruimte voor dialoog, flexibiliteit en onverwachte oplossingen verloren. Kloven en polarisaties zijn dan ook een probleem binnen het proces van veranderingen binnen de landbouw.

Vanuit onze zorg hierover is de kwaliteit van het veranderingsproces onze belangrijkste invalshoek. Belangrijke waarden in ieder proces van verandering zijn de waarden die te maken hebben met het omgaan met verschillen: zulke waarden als openheid, respect voor diversiteit, zoeken naar gezamenlijke grond en naar nieuwe oplossingen. Kansen om constructief om te gaan met verschillen zijn er genoeg, want het veranderingsproces binnen de landbouw valt ondermeer te typeren als een beweging van uniformiteit naar veelvormigheid, waarbinnen verschillen althans ten dele naast elkaar kunnen bestaan. De bestaande en nieuwe gedeelde waarden geven daarbij de doelen aan, de kaders waarbinnen naar oplossingen wordt gezocht. Omdat voorlopig niet duidelijk is welke vormen van landbouw in de toekomst zowel maatschappelijk verantwoord als levensvatbaar zullen zijn pleiten wij er voor dat de komende tijd binnen deze kaders een veelheid van ideeën en bedrijfsvoeringen een kans krijgen. Nieuwe betwiste waarden krijgen ruimte via een meer verkennende vorm van experimenteren.

Klap uit en laat open

Klap uit en laat open

Veelvormige verandering

Voor het ontstaan van een nieuwe landbouw zijn activiteiten nodig op allerlei niveaus: macro (overheid, retailers, sociale bewegingen), meso (waterschappen, regionale verenigingen, verwerkende industrie, banken, provincies, gemeenten) en micro (boeren, burgerconsumenten, toeristen, onderzoekers). Er zijn bovendien veranderingen nodig van allerlei aard:

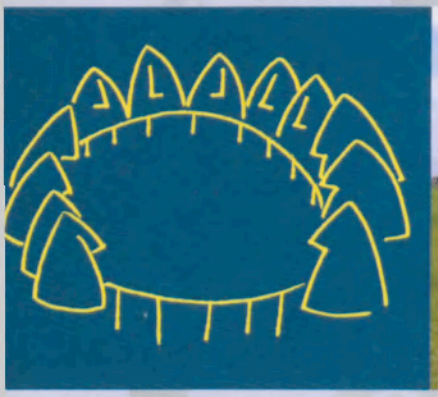

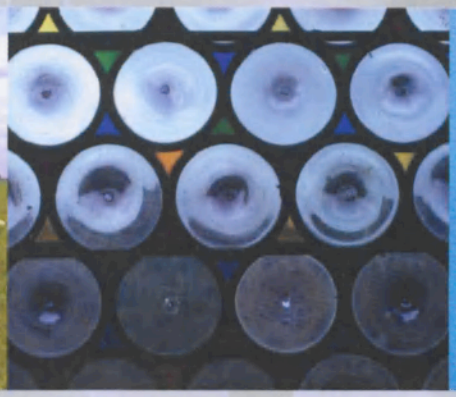

Nieuwe allianties
Doorbreken van polarisaties, kloven en patstellingen via dialoog leidt tot nieuwe samenwerkingsverbanden op allerlei gebied: nieuwe contacten tussen verschillende mensen en groepen, nieuwe instituties voor het regisseren van de verandering, etc. (proceswaarden zijn o.a. openheid, samenwerking, vertrouwen)

Experimenteerruimte
Een veelgehoorde klacht binnen het landbouwdebat is dat er weinig ruimte lijkt te zijn voor vernieuwingen. Het waarborgen van innovatie en het mogelijk maken van experimenten is dan ook een belangrijk aandachtspunt. Dit vereist dat verschillende actoren elkaar de ruimte geven, dat de regelgeving experimenten mogelijk maakt en dat daar middelen voor beschikbaar zijn. (proceswaarden zijn o.a. openheid, verantwoordelijkheid)

Zichtbaarheid
Zichtbaarheid is een belangrijke motor in een veranderingsproces. Het gaat om zichtbaarheid in vele soorten. Ten eerste is het zichtbaar maken van waarden een belangrijke stap in het doorbreken van polarisaties. Ten tweede moeten nieuwe ideeën en initiatieven, om navolging te kunnen krijgen, ook voor anderen zichtbaar worden. Ten derde zorgt het zichtbaar maken van productieprocessen voor meer inzicht bij consumenten. (proceswaarden zijn o.a. openheid, integriteit, vertrouwen)

Stimuleren en beschermen
Om in de samenleving structureel ruimte te maken voor een nieuwe landbouw is bovendien een veranderingsondersteunend beleidsklimaat vereist. Nieuwe breed gedeelde waarden en hun invullingen kunnen stimulering en bescherming nodig hebben om werkelijk voet aan de grond te krijgen. Duurzaamheid is bijvoorbeeld een waarde die zonder beschermende maatregelen gevaar loopt te worden vermorzeld in de prijzenslag van de vrije markt. De overheid kan hieraan bijdragen door wetten, regels en communicatie eerder te richten op het stimuleren en belonen van goedgerichte vernieuwing dan het bestraffen van achterblijvers. Maar ook andere groeperingen, zoals retailers en belangengroepen, kunnen hun beleid richten op het ondersteunen en beschermen van vernieuwing. (proceswaarden zijn o.a. verantwoordelijkheid, integriteit)

Waarden en wetenschap

De rol van wetenschap in het veranderingsproces verdient speciale aandacht. Ook hier pleiten we voor een grote rol en zichtbaarheid van waarden. Onderzoek kan een belangrijke bijdrage leveren aan een vernieuwde landbouw als het op een innovatieve manier wordt ingezet ten behoeve van veranderde waarden. Dit kan door het ontwikkelen van nieuwe vraagstellingen en het versterken van samenwerkingsverbanden met andere betrokkenen. Kennis van verschillende soort en herkomst wordt dan sterker gedeeld en uitgewisseld dan in de wetenschap gebruikelijk was. Onderzoekers zijn niet meer de alleenleveranciers van kennis: hun rol verschuift in de richting van samenwerking met ondersteuning van anderen.

De relatie tussen wetenschap en waarden zal verschillen al naar gelang het om oude of nieuwe, betwiste of gedeelde waarden gaat. Duurzaamheid is bijvoorbeeld een onbetwiste nieuwe waarde. Innovatieve projecten ter verdere invulling en vormgeving van deze waarde verdienen veel inzet. Op een meer verkennende en experimentele manier kunnen onderzoekers daarnaast actief zijn op het gebied van nieuwe waarden die vooralsnog betwist zijn. De herkenbaarheid van deze bijdragen is erbij gebaat als de waarden worden geëxpliciteerd en een duidelijke plaats krijgen.

Klap uit en laat open

OPENHEID
VERTROUWEN
VERANTWOORDELIJKHEID
SAMENWERKING
Efficiënte productie
INNOVATIE
vrije ruimte
dierenwelzijn
nieuwe allianties

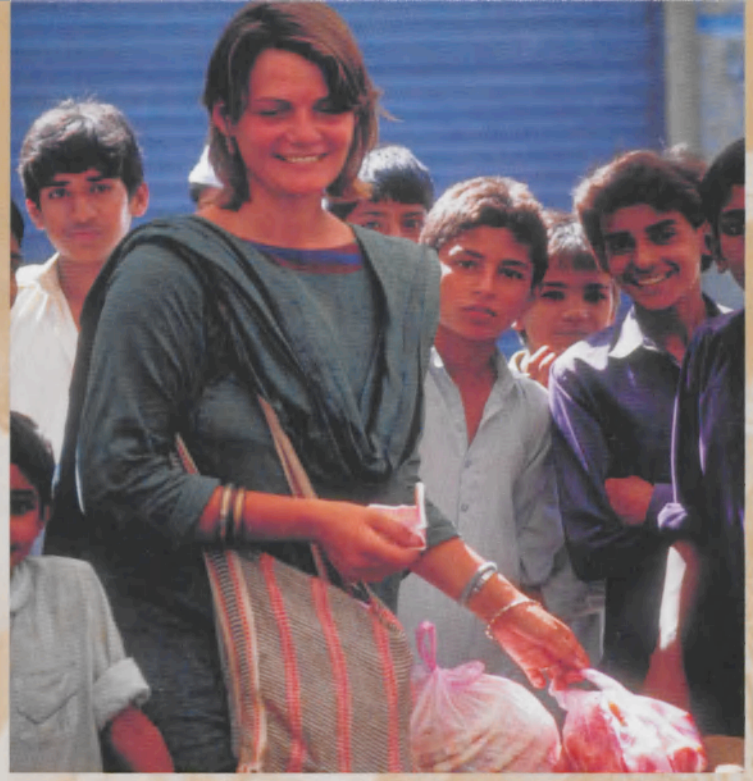

Burgerconsumenten

Vaak wordt onderscheid gemaakt tussen de rol van de burger en de rol van de consument. Associaties die hierbij passen zijn maatschappelijke betrokkenheid versus prijsgericht koopgedrag, en zeggen versus doen. De tegenstelling is misleidend en doet vergeten dat het om dezelfde mens gaat. Burgerconsumenten gedragen zich op veel manieren. Dimensies die enkele belangrijke verschillen zichtbaar maken zijn materieel-immaterieel en individueel-collectief. Met behulp van deze assen kunnen we het koopgedrag van een burgerconsument onderverdelen in vier categorieën: uniek, verantwoord, berekenend en behoudend. Let wel, het is geen indeling van mensen: een persoon kan in verschillende situaties verschillend handelen, ook al zal ieders dominante consumentengedrag waarschijnlijk in een of twee categorieën te vatten zijn.

Op grond van deze indeling ligt het niet voor de hand te zeggen dat de consument moet doen wat hij of zij als burger vindt. In plaats daarvan komt bijvoorbeeld de vraag: hoe valt verantwoord koopgedrag te stimuleren? Daarvoor zal per type gedrag iets anders nodig zijn. Zo zal voor een vooral calculerende consument eerder het prijsmechanisme van nut kunnen zijn, en voor iemand die naar uniek gedrag neigt de belevenis van enerverende ervaringen.

715272 341141

Voedsel in beeld

Metakwaliteit is eindelijk meetbaar

Van onze verslaggever

WAGENINGEN - Onderzoekers van Wageningen Universiteit en Research Centra zijn er in geslaagd een meetmethode te ontwerpen voor de grootheid metakwaliteit. Metakwaliteit geeft aan onder welke omstandigheden een product geproduceerd is. Het gaat dan om zaken als dier- en milieuvriendelijkheid en rechtvaardige arbeidsomstandigheden. Metakwaliteit is dus iets anders dan de fysieke kwaliteit van het product, die tot uiting komt in voedingswaarde en smaak.

Tot nu toe was het onmogelijk metakwaliteit uit te drukken in getallen, maar daar is nu verandering in gekomen door de introductie van de eenheid 'wur' voor een verantwoorde voedselproductie.

De leider van het onderzoeksteam sprak van grote opluchting na de doorbraak: "Er stond toch wel grote druk op ons. Vroeger konden we misschien toe met een keurmerkje en een weergave van de ingrediënten. Maar door de waarde die de bevolking nu hecht aan de herkomst en productiewijze van voedsel, werd het hoog tijd om deze eigenschappen te kwantificeren."

De mogelijkheden van het gebruik van de wur zijn volgens de onderzoekers groot. De wur kan gaan fungeren als sleutel voor de prijs van landbouwproducten. "Een hoge wur-waarde staat bijvoorbeeld voor veel milieuvriendelijkheid en diervriendelijkheid. Door een heffing op producten met een lage wur-waarde kan de overheid gedeeltelijk compenseren voor de hogere externe kosten van producten met veel wur waardoor deze laatste nog aantrekkelijker worden in het schap van de supermarkt. Eerlijk voedsel krijgt zo een eerlijke waarde. Ook voor boeren is dat gunstig. En voor consumenten kan het niet makkelijker. Binnenkort koop je het vlees bij de slager en de bloemen op de markt per kilowur."

Eten met Meta

Zichtbaar maken
- Transparantie
- Duurzame productie
- Diervriendelijkheid

De kook-site **www.etenmetmeta.nl** is een nieuwe website met inspirerende recepten waarbij de nadruk ligt op vriendelijk geproduceerde voedingsmiddelen. De site biedt vraag en aanbod van producten en de mogelijkheid tot het uitwisselen van tips en ideeën. Bezoekers kunnen via de site producten bestellen, waarbij er keuze is uit verschillende leveranciers. Webcams bij de verwerking, bij retailers en in stallen geven een actueel beeld van de voedselproductie. Er loopt een voortdurende discussie over kwaliteit, met de nadruk op metakwaliteit. Ook is het mogelijk om statistieken (uitgedrukt in wur) op te vragen omtrent bijvoorbeeld energie- en gewasbeschermingsmiddelengebruik en dierziektes.
Ook in de supermarkt is veel veranderd. Er staan scanners met een verbinding naar het internet en webcams om informatie over de herkomst en de productiewijze van levensmiddelen te verkrijgen. De consument ziet niet alleen cijfers en feiten, maar kan desgewenst ook een persoonlijk verhaal van de betreffende producent of verwerker over dieren en gewassen beluisteren. Eten wordt weer persoonlijk. Metameters geven snel en duidelijk inzicht in de prestaties van verschillende producten ten aanzien van metakwaliteiten.

Deltabroodje ham

Experimenteerruimte
- Diversiteit
- Duurzame productie

De overheid heeft de coöperatieve onderneming 'Jacobapolder' de ruimte gegeven voor de start van de regionale productie van het 'Deltabroodje ham'. Vooral een aantal juridische belemmeringen, die samenhingen met afspraken binnen de EU, zijn daarbij, vooralsnog, uit de weg genomen. Omdat de onderneming metaproducten gaat maken, is dat op termijn tevens een reden voor de overheid om aan de productie fiscale voordelen te verbinden. Grootschalige ondernemingen experimenteren met geïntegreerde agrarische productie, met als doelen een duurzame, grondgebonden, diervriendelijke en sociaal geïntegreerde landbouw. De 'Jacobapolder' bijvoorbeeld, ruim 2000 hectare groot, integreert tarweteelt en varkenshouderij. De tarweteelt omvat zowel baktarwe, waarvan Deltabrood wordt gebakken, als voertarwe, dat als voer voor de varkens dient. Deze varkens leven in het centrale bedrijfspark van de 'Jacobapolder', waar ze worden gehouden worden op een manier die efficiënt en milieuvriendelijk is maar bovenal uitgaat van de eigenwaarde en integriteit van het dier.

Door ondermeer voldoende mogelijkheden voor beweging en sociaal gedrag is dodelijke verveling voor varkens verleden tijd. Inzet van de mest in de graanteelt sluit de kringloop.
Het centrale bedrijfspark herbergt verder een restaurant, waar uiteraard ondermeer Deltabroodjes met Deltaham op het menu staan, een leer- en zorgcentrum, en een afvalinzamelcentrum dat dienst doet als aanvullende voedselbron voor de varkenshouderij. Een recente nieuwe tak in de 'Jacobapolder', nog experimenteel en bescheiden van omvang, is de kweek van micro-organismen als alternatieve leverancier van eiwitten. Consumenten kunnen participeren in de 'Jacobapolder' door middel van aandelen.

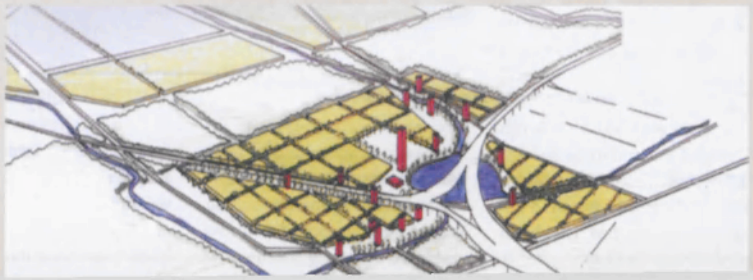

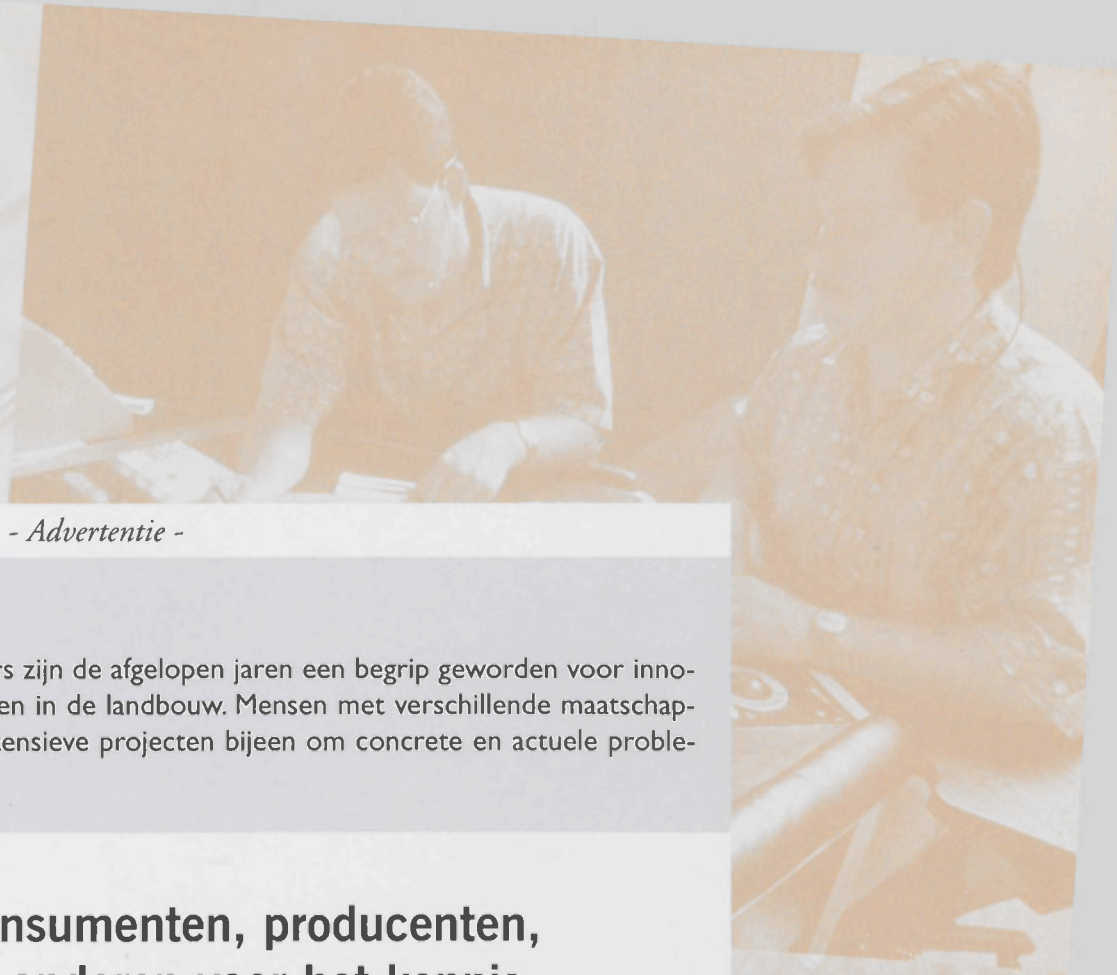

- Advertentie -

Wageningen Ateliers

De Wageningse kennis- en ontwerpateliers zijn de afgelopen jaren een begrip geworden voor innovatieve impulsen rond actuele vraagstukken in de landbouw. Mensen met verschillende maatschappelijke achtergronden komen in korte intensieve projecten bijeen om concrete en actuele problemen aan te pakken.

Gevraagd:

Onderzoekers, burgerconsumenten, producenten, verwerkers, retailers en anderen voor het kennis- en ontwerpatelier van zomer 2006

Doel is Vernieuwing van de meta-eenheid 'wur'.
Het zomeratelier vindt plaats in juli.

Nadere informatie:

Het is al weer enige tijd geleden dat de wur werd geïntroduceerd als maatstaf voor metakwaliteit van ons voedsel. Het principe is een groot succes gebleken. Uiteraard is metakwaliteit een dynamisch begrip, dat binnen de samenleving voortdurend in ontwikkeling is. Nieuwe invullingen komen op, andere worden minder belangrijk. Zo is er de laatste jaren een sterke toename van eiwitproducten van niet-dierlijke oorsprong (novel protein foods), waarbij de duurzaamheid van de productie soms vragen oproept.
Het is van belang ook de meeteenheid wur te blijven aanpassen aan de veranderende werkelijkheid. Vernieuwing van de wur, inclusief de maatschappelijke inbedding, is het concrete doel van het zomeratelier. Omdat het thema grote maatschappelijke impact heeft, roept de raad van bestuur met name mensen van buiten de eigen instelling op om deel te nemen in dit atelier. Voor hen is een speciale financiële tegemoetkoming beschikbaar.

De groene ruimte in beeld

Website Landinzicht

Landinzicht geeft toegang tot alle regio-websites van Nederland. Grondbezit, bestemmingsplannen, bouwvergunningen, plannen van het waterschap: alles wat met ruimtelijke ordening te maken heeft is hier te vinden. De rollen van omgevingsgroepen, natuur- en milieuorganisaties, waterschappen en boerenbedrijven worden toegelicht, en er staan wandelingen, fietsroutes en bedrijven met ontvangstmogelijkheden op. Wetenswaardigheden die op de website te vinden zijn kunnen onverwachte gevolgen hebben. Opeens blijkt dat die mooie poel achter de dijk en de bomen eromheen worden beheerd door de boer verderop aan de dijk. Reden om eens een praatje te maken volgende keer. De lelijke aardappelschuur van de landbouwcoöperatie nodigt daar veel minder toe uit. Misschien reden om een klacht in te dienen op de website, of bij de omgevingsgroep. Ook creatieve ingevingen krijgen een kans. Iedereen kan ideeën aandragen voor landschapsinrichting, klachten indienen, contacten leggen. Er vinden digitale discussies plaats die in verschillende gevallen al een belangrijke stimulans hebben betekend voor verdere visie-ontwikkeling. De website stimuleert zo actieve betrokkenheid.

Voor ondernemers en projectontwikkelaars is de site ook handig. De regio wordt doorzichtig, zowel qua huidige structuur, als qua wensen en verlangens van verschillende partijen. Dat scheelt tijd bij het plannen maken.

Zichtbaar maken

- Kwaliteit landschap
- Toegankelijkheid
- Regionale samenwerking

Meervoudig ruimtegebruik

Van onze verslaggever

UTRECHT – **De minister van Voedsel, Groen en Welzijn heeft gisterochtend in Utrecht de driedaagse conferentie 'Meervoudig ruimtegebruik' geopend. Alle organisaties die iets met het gebruik en inrichting van het landelijk gebied te maken hebben zijn aanwezig. Het doel is nieuwe initiatieven en allianties tot stand te brengen. Tijdens de conferentie zal ook de winnaar van de AGRITECT-architectuurwedstrijd voor bedrijfsgebouwen op het platteland worden bekendgemaakt.**

De minister opende de conferentie met een korte toespraak waarin hij het belang van ruimtelijke kwaliteit in Nederland benadrukte. "De dagen van eenzijdige aandacht voor productiviteit liggen achter ons. Door de grote hoeveelheid initiatieven ontstaan nieuwe uitdagingen. Regie, coördinatie en een verdere stroomlijning van de regelgeving staan hoog op de agenda."

Het is al de zesde maal dat de conferentie wordt gehouden. Volgens oprichter Jansen steeds met groot succes: "Deze conferenties hebben zich ontwikkeld tot een belangrijke bron van vernieuwing. Je ziet steeds meer dat mensen samenwerken in plaats van te opereren vanuit vaste posities. Ook de jaarlijks wisselende thema's werken goed. De afgelopen jaren hebben we bijvoorbeeld het grote waardenforum gehad en de lancering van de regio-websites. Dit jaar is het de AGRITECT-wedstrijd die speciale aandacht krijgt. Ik kan u verzekeren dat er zeer gedurfde ontwerpen bij zitten."

Op de conferentie zijn vertegenwoordigers van consumenten-, boeren- en milieuorganisaties, omgevingsgroepen, banken, patiëntengroepen, ondernemers van allerlei aard, private financiers en beleidsmakers aanwezig. Naast de lezingen en de stands zijn er ook themagroepen, die onder leiding van communicatiedeskundigen nieuwe ideeën meteen zoveel mogelijk uitwerken.

fondsen

Een vergadering van omgevingsgroepen

Nieuwe allianties
- Regionale diversiteit
- Regionale samenwerking

Uit de notulen van een vergadering van omgevingsgroepen (regionale organen met een regisserende rol), Zegveld, september 2006;

"De voorzitter opent de vergadering. Zij begint met het welkom heten van alle aanwezigen op deze alweer vijfde algemene vergadering van omgevingsgroepen. Ze prijst de grote opkomst en constateert nog eens dat de verschillende omgevingsgroepen in den lande wat vorm en functie betreft evenveel variatie vertonen als het Nederlandse landschap zelf. De vergadering is dit keer georganiseerd vanuit omgevingsgroep 'het Groene Hart', waarvoor alvast dank. Het eerste punt is de realisatie van een omgevingsfonds in deze regio. Het samenbrengen van diverse subsidiestromen, bijdragen van gemeentes en provincies, maar ook van het bedrijfsleven en particulieren is succesvol geweest. Het fonds heeft de mogelijkheid om diverse geïntegreerde gebiedsplannen op lange termijn te ondersteunen. Vooral boeren zijn enthousiast: het omgevingsfonds betaalt voor het open houden van het gebied en voor waterberging en natuurbeheer. De landbouw wordt gewaardeerd door de samenleving en er komt brood op de plank.

energieteelten

Vervolgens presenteert de Groningse omgevingsgroep 'het Hogeland' haar ervaringen met de integratie van verschillende functies van de groene ruimte. In het Hogeland is de afgelopen jaren sterk ingezet op het benutten van de mogelijkheden tot energiewinning door boeren. Boeren zijn niet alleen gezamenlijk een windmolenpark gestart, er wordt ook volop geëxperimenteerd met de verbouw van energiegewassen en de winning van biogas uit mest en biomassa. Tegelijkertijd zijn in een deel van dit gebied boeren ingezet bij het beheer en de winning van water. Dit heeft geleid tot een nieuwe stijl van boeren. De omgevingsgroep 'Noord-Limburg' heeft recent een experimenteerstatus verkregen en wil een oproep doen voor deelname aan een werkconferentie over een bestuurlijk experiment. De omgevingsgroep gaat op zoek naar regelgeving passend bij het gebiedsexperiment."

verbinding stad-land

- Advertentie -

Werkconferentie De Vrije Regio

Bent u creatief? Heeft u ervaring met beleidsmatige experimenten, of hebt u ideeën over regels voor een ruimtelijk project? Kom ons helpen.

De omgevingsgroep 'Noord-Limburg' heeft een bestuurlijke experimenteerstatus gekregen. Dat houdt in dat wij de mogelijkheid hebben de generieke regelgeving uit Den Haag en Brussel gedeeltelijk overboord te gooien en onze eigen regels te bedenken, toegesneden op de regio. Over dit bestuurlijke experiment organiseren wij een driedaagse werkconferentie. Wij zoeken naar enthousiaste mensen die ons helpen regelgeving te bedenken die op de regio is toegeschreven en regionale initiatieven stimuleert.

Achtergrondinformatie:
De omgevingsgroep initieert regionale projecten op het gebied van water-, landschaps- en bodembeheer. Het Ministerie van Voedsel, Groen en Welzijn heeft voor het aankomend jaar geld beschikbaar gesteld voor een bestuurlijke experimenteerstatus, waarbij de omgevingsgroep ruimte krijgt voor autonome regelgeving. Wageningen UR ondersteunt het project door deelname van onderzoekers. De werkconferentie, die dient om ideeën te verzamelen, luidt het experimenteerjaar in.
Hoewel de verschillende ministeries binnen hun eigen regelgeving al veel meer ruimte voor regionale invulling hebben, blijkt de regelgeving vooral tussen ministeries nog dikwijls niet met elkaar te sporen. Bestuurlijke vernieuwing is van groot belang. Wageningen UR en het Ministerie hopen door dit project ervaring op te doen met dergelijke geïntegreerde gebiedsprojecten.

- Opgeven bij:
  Omgevingsgroep 'Noord-Limburg'

Nederland in de Wereld

Nederlanders willen zorg voor aarde en rechtvaardigheid als nieuwe basis internationaal landbouwbeleid

Van onze EU verslaggever

BRUSSEL - Tijdens vergaderingen van de Europees Agrarisch Commissie afgelopen week heeft de Nederlandse delegatie voorstellen gedaan om het Gemeenschappelijke Landbouwbeleid (GLB) drastisch te hervormen. Niet door het GLB af te bouwen en bescherming weg te nemen, maar door te kiezen voor een andere grondslag van het beleid. "Protectie van onze markten moet niet gebaseerd zijn op geografische grenzen, maar op de duurzaamheid van de producten en productiemethoden. Rechtvaardigheid in de internationale handel en zorg voor de aarde kunnen niet zonder elkaar", aldus de voorzitter van de Nederlandse delegatie.

Lef kan Nederland niet worden ontzegd. Hoewel het een van de kleinere landen in de Europese Unie is, voert het met regelmaat het hoogste woord. Het land is jarenlang toonaangevend geweest in de internationale agrarische ontwikkelingen en zet nu als een van de eerste westerse landen in op een duidelijke koersverandering. Protectie van duurzaamheid is het nieuwe parool. Ter ondersteuning daarvan pleitten de Nederlanders ook voor een wereldwijd innovatienetwerk, gericht op de technologische en institutionele ontwikkeling van wereldwijde duurzame voedselproductie.

Reacties van andere lidstaten op deze idealistische voorstellen hadden deels een sceptische toon. Met name de Italianen en Spanjaarden wezen op praktische bezwaren ten aanzien van de uitvoering en institutionalisering van een dergelijk beleid. De Duitsers waren positiever gestemd. "Dit idee geeft de noodzakelijke verduurzaming een constructieve impuls. Hoewel het een proces van de lange adem zal worden, zie ik dit wel als uitgangspunt voor verdere besprekingen," zei een Duitse afgevaardigde. Dat realiteitszin niet geheel ontbrak aan Nederlandse zijde, bleek gisteren tijdens het slotpleidooi. "We erkennen dat dit alles tijd gaat kosten. We beginnen in eigen land, met als speerpunten de stimulering en bescherming van duurzaamheid en het transparant maken van productie." Vanuit het Witte Huis in Washington kwam aan het eind van de middag een reactie. Een woordvoerder van de president verklaarde dat de Amerikaanse regering nog niet kan inzien hoe zo'n beleid gestalte moet krijgen. "Duurzame landbouw is een groot goed, maar we willen eerst duidelijk in beeld hebben wat de gevolgen zijn voor de economie."

Een blik op wereldwijde productie: Agri Channel

"Mooie spijkerbroek heeft u aan meneer. Staat goed! Maar heeft u enig idee hoe en waarvan zoiets nu gemaakt wordt? Welke actieve stoffen er in de katoenteelt ingezet worden en wat het effect daarvan is op het milieu? Onder welke arbeidsomstandigheden er wordt gewerkt?

Kijk vanavond om 20.00 uur op *Agri Channel*, en kom alles te weten over agrarische producten die u koopt."

Dit is een wervingsboodschap van de agro-variant van discovery channel. Deze zender geeft de burgerconsument informatie over producten uit de hele wereld. Niet alleen via de tv, maar ook via internet, webcams, infozuilen en scanners in supermarkten, vormt de mondiale transparantie een uitbreiding van de landelijke zichtbaarheid. Standaardisering om de burgerconsument overzicht te bieden (hoeveel kilowur is die spijkerbroek?) ondersteunt dergelijke informatievoorziening.

Ook komt er een 'diploma' dat producenten kunnen krijgen als zij hebben bewezen over kennis en goede wil te beschikken om duurzaam te produceren. Zij moeten daarbij hun productieproces

Zichtbaar maken

- Concurrentie op duurzaamheid
- Bescherming duurzame productie
- Bescherming rechtvaardige handel

zichtbaar maken voor burgerconsumenten. Deze producenten krijgen bescherming en steun in tegenstelling tot de niet-duurzame concurrentie. Duurzaamheidsconcurrentie vervangt vrije prijsconcurrentie, zodat de zorg van producenten voor de toekomst van de aarde en een rechtvaardige handel daadwerkelijk wordt betaald. Produceren daar waar dat het duurzaamst kan. Wageningen UR stelt binnen verschillende Europese landen een onderzoek in naar de ontwikkeling van kwaliteitscriteria op het gebied van een duurzame productiewijze om tot een vergelijkend waardenonderzoek te komen. De EU maakt zijn waarden zichtbaar en geeft de armste landen preferentiële toegang tot onze markt met een hogere prijs, zoals nu al jaren gebeurt met de suikerregeling.

Experimenteerruimte

- **Innovatie**
- **Concurrentie op duurzaamheid**

Deltakaas als vertrouwensbasis

Het Amerikaanse Multifoods, inspelend op de duurzaamheidstrend, ging op zoek naar innovatieve producten. Het concern kwam ondermeer uit bij de Nederlandse Deltakaas.
Deze kaas is gemaakt van de melk van koeien die in kuddes in de wei lopen en voldoende mogelijkheden hebben om beschut-

ting tegen zon en regen te zoeken. De melkproductie wordt niet opgejaagd. Delta-melk is beschikbaar als de natuur dat aangeeft, niet als de markt er om vraagt. Nederland weet de schaarste van de Deltakaas om te zetten in een hoge mate van exclusiviteit van het product. Dit maakt het product zeer gewild. De vraag overtreft het aanbod zonder dat reclame nodig is. Multifoods komt af en toe in Nederland kijken, maar laat veel over aan wederzijds vertouwen.
De kaas is één van de producten van wijdvertakte Nederlands experimenten in het ontwikkelen van duurzame en gevarieerde kaasspecialiteiten. Nederland is een 'merk' voor diervriendelijkheid, milieuvriendelijkheid en rechtvaardigheid. Voedingswaarde, smaak en voedselveiligheid blijken hierbij wel te varen.

Nieuwe allianties
- Innovatie
- Zorg voor de aarde

Worldwide Innovation Network for Agricultural Stewardship (WINAS)

Een nieuw samenwerkingsverband tussen Nederlandse onderzoekers en producenten vormde enkele jaren geleden de basis voor WINAS, het 'Worldwide Innovation Network for Agricultural Stewardship' gericht op internationale duurzaamheid en rechtvaardigheid. Nederland heeft zich ontwikkeld tot kraamkamer en

proeftuin voor nieuwe mondiale kennis en technologie met Wageningen UR als regisseur en spin in het web. Omdat regiospecifieke ontwikkeling maatgevend is, is een netwerk opgebouwd van universiteiten, ondernemers, proef- en satellietbedrijven en bestuurders overal in de wereld. De uitdagingen zijn groot en veelvoudig, maar de wereldwijde krachtenbundeling binnen WINAS maakt intensieve uitwisseling van ervaring, kennis en ideeën mogelijk en heeft geleid tot een stroomversnelling. Inmiddels zijn belangrijke vorderingen gemaakt bij het verduurzamen van de bloembollen- en katoenteelt in verschillende delen van de wereld. Politieke en economische bescherming van de duurzame teelten speelt daarbij een cruciale ondersteunende rol; steeds opnieuw blijken technologische en institutionele vernieuwing niet zonder elkaar te kunnen. De komende jaren staat ondermeer een ombuiging in de richting van minder vleesconsumptie hoog op de agenda, waarbij de toenemende mogelijkheden voor eiwitproductie uit niet-dierlijke bronnen een veelbelovend uitgangspunt vormen. Ook problemen rond water en de noodzaak om de graanproductie voor menselijke consumptie sterk te vergroten stellen maximale eisen aan het innovatief vermogen.

Op weg naar een waardeNvolle landbouw

Nieuwe waarden in de samenleving maken veranderingen in de landbouw nodig. Het doel is een landbouw waar we (opnieuw) trots op kunnen zijn. Dit is een breed doel met ruimte voor pluriformiteit en persoonlijke invulling waarvan we in deze brochure enkele voorbeelden hebben uitgewerkt. Hoe kunnen we dit doel naderbij brengen?

Kiezen voor waarden

Het verhelderen en expliciteren van waarden, zo is onze overtuiging, leidt tot ruimte voor innovatieve oplossingen. Door eerst over waarden te spreken wordt afstand genomen van concrete situaties en deeloplossingen en ontstaat ruimte om na te denken over nieuwe oplossingen.
Hierbij is er een onderscheid in typen oplossingen. Nieuwe gedeelde waarden moeten worden ingevuld en uitgewerkt. Nieuwe betwiste waarden moeten ruimte krijgen voor verkenning. Onzekerheid en fouten horen daarbij. Al doende kunnen ook bestaande gedeelde waarden een nieuwe invulling krijgen. Zo zal het leefbare platteland er in de toekomst anders uitzien dan in het verleden.

Verandering centraal

In de discussie over de landbouw is veel meer aandacht nodig voor de manier waarop veranderingen tot stand komen. Hoe ontstaat een nieuwe duurzame landbouw? We hebben vier aspecten van verandering heel expliciet benoemd.
Nieuwe allianties ontstaan; verrassende samenwerkingsverbanden tussen groeperingen uit allerlei delen van de maatschappij die **experimenteerruimte** krijgen om nieuwe dingen te proberen en niet voortdurend worden afgekapt door een oerwoud van regelgeving.

Van belang is dat processen in de landbouw weer **inzichtelijk** worden voor iedereen. Niet alleen productieprocessen maar ook veranderings- en vernieuwingsprocessen moeten zichtbaar zijn. Dat rechtvaardigt actieve **stimulering en bescherming** van deze vernieuwingen, waardoor er echte kansen voor betrokkenen ontstaan.

WaardeNvolle wetenschap

Voor de wetenschap ligt er een centrale rol in het initiëren en faciliteren van discussies en veranderingsprocessen.
Wetenschap wordt hiermee sterk maatschappijgericht, onderzoek en onderwijs komen ten dienste te staan van de pluriformiteit van waarden. Wetenschap is niet 'waardenvrij'. Om een duidelijke rol te kunnen spelen bij het proces van vernieuwing in de landbouw zouden ook in de wetenschap waarden het uitgangspunt moeten zijn. Waarden die nu impliciet aanwezig zijn kunnen een veel krachtiger rol spelen door ze expliciet te maken.
Vernieuwingen in de landbouw zijn zelden te ondersteunen vanuit één specifieke wetenschappelijke discipline. Grootschalige vernieuwing vraagt samenwerking tussen de verschillende wetenschapsgebieden. Daarnaast is het van veel belang gebruik te maken van ervaringskennis in en buiten de landbouw en van impliciete kennis, kennis die wel in de hoofden zit maar niet expliciet is gemaakt. Het onderzoek moet een eigen plaats zoeken binnen het proces van innovatie. Hierbij speelt participatie in veranderingsprocessen veelal een belangrijke rol.
Daarbij zouden ondermeer 'onderzoek- en ontwerpateliers' van belang kunnen zijn. Hieronder verstaan we samenwerkingsverbanden van mensen vanuit diverse achtergronden die zich gedurende korte tijd over een actueel vraagstuk buigen en het product, de bevindingen of de inzichten vervolgens beschikbaar stellen. Zulke ateliers zijn platforms voor het hanteerbaar maken van actuele vraagstukken en zorgen voor een sterke betrokkenheid van de wetenschap bij deze vraagstukken.

Dit is één van de manieren waarop een onderzoeksinstelling kan bijdragen aan het vormgeven van **een waardeNvolle landbouw, een landbouw waar we opnieuw trots op zijn**.

Colofon

De **Taskforce Waardevolle Landbouw** bestond uit:
Wijnie van Eck (Projectleiding, Alterra)
Gerwin Meijer (ID-Lelystad)
Ben Klein Swormink (Student Plantenteeltwetenschappen)
Simon Oosting (Leerstoelgroep Dierlijke productiesystemen)
Seth Tromp (ATO)
Marjan Stuiver (Leerstoelgroep Rurale Sociologie)
Cor van der Weele (LEI)
Annoesjka Wintjes (Alterra)
Joël van der Weele (Projectsecretaris)

Opdrachtgever: Raad van Bestuur Wageningen UR

Redactie: Ineke Oosting (Praktijkonderzoek Plant & Omgeving)
Grafische vormgeving: Ontwerpbureau Noordenwind (Gjalt van der Kooi) en Daniël Loos
Foto's: Wageningen UR, Noordenwind, Daniël Loos
Gebruikte kunstwerken: Adam en Eva - Lucas Cranach de Oudere, beeld gestapelde dieren - Ad Braat
Drukkerij: Modern, Bennekom
Uitgave: Wageningen UR, Wageningen. oktober 2001
Oplage: 1000

Meer informatie: www.wur.nl/WageningenAteliers, email: WageningenAteliers@Alterra.wag-ur.nl
Contactpersoon: mw. Bruinsma, tel. 0317-474244., adres: Alterra, Postbus 47, 6700 AA Wageningen

Referentie
Taskforce Waardevolle Landbouw, 2001. Naar een WaardeNvolle Landbouw. Wageningen UR, Wageningen

© Alle teksten uit deze uitgave mogen worden gebruikt, mits de bron vermeld wordt. Voor de toepassing van beelden is voorafgaande schriftelijke toestemming nodig. Aanvragen indienen bij Alterra, Postbus 47, 6700 AA Wageningen t.a.v. mw. Bruinsma

Literatuur

Brinkhuijsen, M. en J.M. de Jonge (2000): Landstad Deventer: op zoek naar ankers voor verandering. Stedebouw en Ruimtelijke Ordening, 81e jg., nr 4, supplement blz 17 t/m 23. NIROV, Den Haag.
Dagevos, J.C., J. Luttik, M.M.M. Overbeek en A.E. Buijs (2000): Tussen nu en straks, trends en hun effecten op de groene ruimte. LEI, Den Haag.
Denkgroep Wijffels (2001): Toekomst voor de Veehouderij: agenda voor een herontwerp van de sector. Den Haag.
Denktank Varkenshouderij (1998): Mythen en Sagen rond de varkenshouderij. Wageningen-UR, Wageningen.
Geels, F en R. Kemp (2000): Transities vanuit sociotechnisch perspectief: achtergrondrapportage voor het vierde Nationaal Milieubeleidsplan (NMP-4). Universiteit Twente, Enschede.
Hermans, C.M.L., P.H. Vereijken, D.J. Van Driel en K. Ypma (1998): Multifunctionele landbouw. Ruimtelijke verkenning van de landelijke behoefte op gemeenteniveau. Rapport 643.1 DLO-Staring centrum, Wageningen.
Hesselink, J. (2001): Scenario's voor de toekomst van de Nederlandse natuur. Nieuws van het Natuurplanbureau 5, mei 2001: 1-2.
Interdepartementaal Onderzoeksprogramma Duurzame Technologische Ontwikkeling (1997): DTO Sleutel Voeden: spectrum van een duurzame voedselvoorziening. Den Haag.
Ketelaar-de Lauwere, C.C., J. Luttik, K.H. de Greef, P.W.G. Groot Koerkamp, J.W.A. Langeveld en G.B.C. Backus (2000): Kentering en toekomst in de veehouderij. Wageningen-UR, Lelystad.
Knoope, M. (1998): De creatiespiraal: natuurlijke weg van wens naar werkelijkheid. KIC, Nijmegen.
LTO (2001): Toekomst van de veehouderij in maatschappij en markt. Den Haag.
Ministerie van LNV (2000): Natuur voor mensen, mensen voor natuur. Nota natuur, bos en landschap in de 21ste eeuw. Den Haag.
Ministerie van LNV (2000): Voedsel en Groen: Het Nederlands agro-foodcomplex in perspectief. Den Haag.
Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Dieren (2001): Veehouderij in het jaar 2030: visie op de toekomst van de veehouderij. Den Haag.
Nonaka, I., H. Takeuchii (1995): De kenniscreerende onderneming, Hoe Japanse bedrijven innovatieprocessen in gang zetten. Schiedam, Scriptum.
Raad voor het Landelijk Gebied (2000): LNV tussen Europa en de regio: de nieuwe opgaven. Publicatie 00/1, Amersfoort.
Raad voor het Landelijk Gebied (2001): Vóór het kalf verdronken is...: advies over de toekomst van de dierhouderij in Nederland. Publicatie 01/6, Amersfoort.
Roep, D. (2000): Vernieuwend werken, sporen van vermogen en onvermogen. Circle for rural European studies, Wageningen.
Stichting Natuur en Milieu (2001): Op groene gronden: toekomstvisie 2030: duurzame landbouw in harmonie met de natuur. Utrecht.
Stichting Regiodialoog (2001): Dialoognieuws; over de regiodialoog Noord-Limburg. mei-nr. 2, Venray.
Verkaik, A.P. (1997): Uitdagingen en concepten voor toekomstig landbouwbeleid. NRLO, Den Haag
Weston, A. (2001): A 21st Century Ethical Toolbox. Oxford UP, New York.